

Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi: Latin Amerika ve Karayiplerle İlişkiler

Humanitarian Diplomacy in Turkish Foreign Policy: Relations with Latin America and the Caribbean

Araştırma Makalesi – Research Article

Segâh TEKİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, segahtekin@erbakan.edu.tr,
ORCID Numarası|ORCID Numbers: 0000-0001-7781-633X

Öz

İnsani diplomasi, çatışmalardan etkilenen savunmasız kişilere yardım sağlamak için uluslararası kuruluşlar, devletler ve sivil toplum tarafından kullanılan önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım yakın geçmişten itibaren genişlemiş olup artık acil durumları, yoksulluğu ve eşitsizliği ele alan uluslararası insani yardım faaliyetlerini de içermektedir. Türkiye'nin "girişimci ve insani dış politika" yaklaşımında insani diplomasi, çağdaş Türk Dış Politikasının şekillenmesinde ve uygulanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin çeşitli bölgelerle ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan küresel aktivizminin belirleyici bir özelliği haline gelmiştir. Türkiye, son yirmi yıldır Latin Amerika ve Karayipler (LAK) ülkeleriyle ilişkiler kurmaya öncelik vermiş ve ilk etapta siyasi ve ekonomik iş birliğini geliştirmeye odaklanmıştır. Zamanla insani çabalar da Türkiye'nin LAK politikasının önemli bir bileşeni olmuştur. Bu makale, Türkiye'nin LAK ülkeleriyle ilişkilerinde insani diplomasinin rolünü, kapsamını ve etkinliğini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Latin Amerika ve Karayipler, İnsani Diplomasi, Girişimci ve İnsani Dış Politika, TİKA*

Abstract

Humanitarian diplomacy has emerged as an essential tool used by international organizations, states, and civil society to provide aid to vulnerable individuals affected by conflicts. This approach has expanded in recent times, now including international humanitarian assistance activities that address emergencies, poverty, and inequality. In Türkiye's "enterprising and humanitarian foreign policy" approach, humanitarian diplomacy plays a critical role in shaping and implementing contemporary Turkish foreign policy. This approach has become a defining feature of Türkiye's global activism, aimed at strengthening relationships with various regions. Türkiye has prioritized building relationships with countries in Latin America and the Caribbean (LAC) over the last two decades, with a primary focus on enhancing political and economic cooperation. Over time, humanitarian efforts have also become a key component of Türkiye's LAC policy. This article examines the role, scope and efficacy of humanitarian diplomacy in Türkiye's relations with LAC countries.

Keywords: *Türkiye, Latin America and the Caribbean, Humanitarian Diplomacy, Enterprising and Humanitarian Foreign Policy, TİKA*

Giriş

Genç Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren küresel sistemin uluslararası normlara saygılı etkin bir üyesi olmayı hedeflemiş ve cumhuriyetin kuruluşunun takip eden ilk yıllarda, dünyanın farklı bölgelerinden ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurulan tarihsel diplomatik, ticari ve insani bağlar, Latin Amerika ve Karayipler (LAK) ülkelerinin Türkiye ile de ilişkilerini devam ettirmek istemelerini sağlamıştır. Diğer taraftan, Kurtuluş Savaşı'nda Türk halkının bağımsızlık uğruna verdiği mücadele ve Atatürk döneminin modern ulus devlet inşası gayesi, LAK ülkeleri nezdinde Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk'ün liderliğinin özel önem kazanmasına yol açmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ve LAK ülkeleri arasındaki diplomatik ilişkiler 1920'lerden itibaren kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıyan ilk LAK ülkesi 1926'da Şili olmuş, onu Arjantin, Brezilya ve Meksika izlemiştir.¹ Henüz Atatürk'ün sağlıklı döneminde, 1929'dan itibaren, Türkiye'nin bölgedeki ilk elçilikleri sırasıyla Brezilya, Şili ve Meksika'da açılmıştır.² Fakat coğrafi uzaklık ve Türkiye ve LAK ülkelerinin karşılaştıkları ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle, uzun yıllar ilişkilerde özel bir yakınlaşma yaşanmamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesinin Avrasya bölgesi üzerindeki etkileri ve ulusal ekonomi politikasındaki değişim, Türk Dış Politikasında (TDP) değişikliklere yol açmıştır. 1990'lardan itibaren dünyanın farklı bölgeleriyle olduğu gibi LAK ile ilişkilerin geliştirilmesi de TDP'nin gündemleri arasında girmiştir. 2000'ler ise, 2006'nın Latin Amerika ve Karayipler Yılı ilan edilmesini müteakip, siyasal ve ekonomik ilişkiler başta olmak üzere, Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin yeni bir döneme girmesine sahne olmuştur.

2003 sonrasında AK Parti yönetimleri döneminde, Türkiye'nin küresel siyaset ve ekonomideki artan önemi ve etkin dış politika takip etme amacı, ülkeyi dış politika anlayışını hem geleneksel çizgisi hem de yeni hedefleri ve imkanları doğrultusunda yenilemeye yönlendirmiştir. TDP'deki değişim yalnızca bölgesel açılımlarla sınırlı kalmamış, bunların arka planını oluşturan ve farklı alanları da kapsayan dış politika öncelikleri belirlenmiştir. Türkiye'nin yeni dış politikası, ülkenin artan güç projeksiyonu nispetinde 1990'larda başlatılmak istenen fakat ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle sürdürülemeyen LAK açılımı gibi yeniliklere imkân sağlarken, ülkenin geleneksel dış politika çizgisiyle bazı devamlılıklar da göstermiştir. TDP'nin tanımlayıcı özelliklerinden biri haline gelen *insani dış politika*, dış politikaya insani yaklaşımı temsil etmektedir. Dış politikaya insani yaklaşım ise Türkiye'nin devlet geleneğinin önemli bir parçasını oluşturmuş ve cumhuriyet tarihinde komşu bölgelerde olduğu gibi dünyanın uzak köşelerinde yaşanan krizlerde sorun çözücü rol oynamak ve yardım sağlamak çerçevesinde ortaya konmuştur. Özellikle diplomatik ve ekonomik açıdan ilişkilerini geliştirdiği bölgelere yaklaşımındaki temel ilkeler ve Suriye'deki iç savaş neticesinde geçtiğimiz yıllar içinde ülkeye gelen milyonlarca sığınmacıya ev sahipliği yapması, TDP'de insaniliğin yerini daha görünür kılmıştır.

İnsani diplomasiyi de içerecek biçimde Türk dış politikasında insani yaklaşımın tanımlayıcı bir özelliğe dönüşmesiyle, LAK bölgesinin TDP'de hedef bölgeler arasında yer alması aynı zaman diliminde gerçekleşmiştir. Böylelikle 1990'lardan itibaren Türkiye'nin LAK ülkeleri ve bölgesel örgütleriyle diplomatik, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkileri gelişirken, TDP'nin temellerinden biri kabul edilen insani diplomasi de bu ilişkilerde yerini almıştır.³ Eski Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türkiye'nin güncel dış politikasını “çok boyutlu, girişimci ve insani” olarak tanımlarken, LAK politikasının TDP'de “özel bir yeri olduğunu” dile getirmiştir.⁴ Türkiye'nin LAK ülkelerine yönelik insani diplomasi yaklaşımı; Türkiye'nin bölgeye yönelik siyasal ve ekonomik açılım politikasının yanı sıra Türkiye'nin, Türk dilinin ve kültürünün tanıtımıyla paralel yürütülmekte ve Türkiye'nin LAK'a yönelik kamu diplomasisinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin LAK politikasında insani diplomasi faaliyetlerinin yeri, önemi ve geleceği makalenin konusunu oluşturmaktadır. Birincil ve ikincil kaynaklara dayanılarak hazırlanan makalede öncelikle kavramsal ve

¹ Levaggi 2012, 187.

² Şimşir 2006, 17.

³ T.C. Dışişleri Bakanlığı 2023a.

⁴ Çavuşoğlu 2019, v.

tarihsel perspektiften insani diplomasi ele alınmaktadır. Ardından, TDP'nin tarihsel çizgisinin önemli bir parçası olan dış politikaya insani yaklaşımın, ülkenin küresel siyaset ve ekonomideki artan ağırlığıyla uyumlu olarak bir dış politika vizyonuna dönüşümü incelenmektedir. Sonrasında, insani diplomasi'nin güncel gelişimi ve TDP'nin insani dış politika yaklaşımı çerçevesinde Türkiye-LAK ilişkilerinin durumu, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) bölgedeki çalışmaları özelinde değerlendirilmektedir.

İnsani Diplomasi: Kavramsal ve Tarihsel Perspektif

İnsani diplomasi kavramı ilk kez 1912'de, insani hedeflerle yürütülen diplomasi faaliyetlerini klasik diplomasi'den ayırmak için kullanılmış ve böylelikle akademik literatüre girmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası siyasette artan aktör sayısı ve silahlı çatışmalardan etkilenen sivilin sayısının giderek artması, diplomasi'nin de bir etkinlik olarak değişimine yol açmıştır.⁵ Kavram, 2000'lerde akademik yazında ve alanda faaliyet gösteren kuruluşların yayınlarında geniş biçimde yer almaya başlamıştır.⁶ Genel tanımıyla insani diplomasi, devletlerin ve uluslararası kuruluşların insani yardım alanındaki politikalarını ve uygulamalarıdır. Kriz yönetiminin yanı sıra aktörlerin koordinasyonu ve iş birliğini, hedef faaliyetleri gerçekleştirmeyi ve kaynak dağıtımını içerir.⁷ Günümüzde insani diplomasi, gerek insani faaliyetin içeriği ve hedefleri gerekse uygulayıcı aktörler bağlamında bir değişim ve dönüşüm içindedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan devletler arası çatışmalar ve iç savaşlar ile devlet başarısızlığı ile terör etkenlerinin yol açtığı kimi zaman sınır aşan çatışmalar yeni kriz koşulları ve yeni insani ihtiyaçlar doğurmuştur. Gerek hedefler gerekse mekân bağlamında çatışmalarda asker-sivil ayrımının giderek belirsizleşmesi ve etnik temizlik hareketlerinin yol açtığı insani krizlerin doğal bir sonucuna dönüşen yerinden edilmeler ve göçler, insani diplomasiye bakışı değiştirmektedir. Günümüzde insani eyleme karşılık olarak kullanılan insani diplomasi uygulamaları; çatışmalara yol açabilecek koşulların önlenmesinden devlet kurumları için kapasite geliştirmeye; barış inşasından dezavantajlı grupların güçlendirilmesine dek geniş bir alana yayılmaktadır.

İnsani diplomasi'nin, klasik uygulayıcıları olan Kızılay ve Kızılhaç gibi kuruluşlar, uluslararası örgütler, devletler veya Sivil Toplum Kuruluşları (STKlar) tarafından uygulanması mümkündür. Bununla beraber, başlatılan girişimlerin kabul görme ihtimali, imkânlar ve kabiliyetler bakımından olduğu kadar amaçlar, araçlar ve uygulamalar arasında farklılıklar görülebilir. Güncel insani diplomasi'nin en önemli yönlerinden biri, insani krizlerin artan karmaşıklığı ekseninde farklı devletler, örgütler ve STK'ları içerecek biçimde çok sayıda aktörün iş birliğini zorunlu kılmasıdır.⁸ Aynı zamanda, geleneksel dış yardım sağlayıcısı ülkelerin ve kurumların yanında, Türkiye gibi yeni veya yükselen *donörler* olarak tanımlanan ülkeler, dış yardımları aracılığıyla insani diplomasi'de söz sahibi olmuşlardır. Katılımcı aktörler için bir diğer yenilikse insani diplomasi ve dış politikanın giderek iç içe geçmesidir.⁹ Bu yenilik, devletlerin dış politika öncelikleri arasına insani diplomasi'nin girişini sağladığı gibi, dış politikada insani diplomasi'den yararlanmayı giderek bir gereklilik haline getirmektedir. TDP'de insani diplomasiye yönelik geliştirilen düşünsel arka plan ve uygulamalar da insani diplomasi-dış politika ilişkisinin artan öneminden bağımsız değildir.

Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi

TDP'nin geleneksel çizgisinde yer almakla beraber, yeni dış politika anlayışının önemli parametrelerinden de biri olarak insani yaklaşım, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde TDP'nin bağımsız hareket etme kabiliyeti ve bu konudaki istekliliği gelişmiş; ortaklar çeşitlenirken dış politikanın öncelikleri ve uygulama alanlarında da değişiklikler yaşanmıştır.¹⁰ TDP'de

⁵ Bogatyreva 2022, S1349.

⁶ Minear ve Smith 2007.

⁷ Régnier 2011, 1212-1213.

⁸ IFRC 2017, 3.

⁹ De Lauri 2018, 4.

¹⁰ Levaggi 2012, 181.

bir vizyon olarak insani faaliyetlerin yer alması, Soğuk Savaş sonrası TDP'nin temellerinden birini oluşturmaktadır. Bununla beraber, kapsam, hedef bölgeler/ülkeler, sorumlu kurumlar ve faaliyet çeşitliliği bağlamında yıllar içinde genişlemeler ve değişimler yaşanmıştır. Bu değişimde TDP'nin artan etkinliği kadar değişen bölgesel ve küreseller koşulların yanı sıra dünya genelinde dış yardım-dış politika ilişkisine dair tartışmalar da etkili olmuştur. Günümüzde TDP'de dış yardım ve dış politikanın bağımsız ele alınması yerine ilişkili olduklarının kabulü anlayışı tercih görmektedir.¹¹ Nitekim 2009-2016 arasındaki Dışişleri ve Başbakanlığı dönemlerinde Türkiye'nin insani dış politika yaklaşımının düşünsel çerçevesini çeşitli zeminlerde açıklayan Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin insani diplomasiyi "vicdan ve güç arasındaki kritik denge" çerçevesinde uyguladığını ifade etmiştir.¹² Bu eksende, TDP'de hedef bölge ve ülkeler, büyük ölçüde Türkiye'nin artan ve çeşitlenen dış yardımlarından aldıkları payı da artırmışlardır.

TDP'de insani diplomasi kavramının kullanılması 2000'lerde ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bu alandaki öncü uygulamalarıysa, 1970'lerden itibaren kalkınma yardımları sağlanmasıyla başlamıştır. Yardımların kurumsal çerçeve içinde sistematik hale gelmesi amacıyla 1985'te Devlet Planlama Teşkilatı bu konuda yetkili kılınmıştır. Dış yardımların TDP'nin hedef bölgelerdeki etkinliğiyle ilişkilendirilerek önemli ayaklarından biri haline gelmesiyle 1990'larda yaşanan gelişmeler neticesinde ortaya çıkmıştır.¹³ Türkiye'nin insani dış politika anlayışında, 1990'lı yıllar; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılması, Kafkasya'da yaşanan çatışmalar, Yugoslavya'nın dağılması, Bosna Savaşı ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan rejim değişiklikleri nedeniyle özel bir döneme işaret eder. Yugoslavya ve Kafkasya'daki çatışmalar Türkiye'ye yalnızca insani yardımda bulunmakla sınırlanamayacak biçimde çatışmaların durdurulması ve insani krizlerin hafifletilmesine yönelik kapsamlı bir insani diplomasi uygulama sorumluluğu yüklemiştir. Aynı dönemde Orta Asya'dan Balkanlara dek yaşanan siyasal dönüşümler, Türkiye'ye demografik ve tarihsel bağlarla sahip olduğu ülkeler ve topluluklarla özgürce iletişim kurma ve diplomatik faaliyetlerde bulunma imkânı sağlamıştır.

Türkiye'nin 1990'lardan itibaren geliştirdiği insani diplomasi faaliyetleri kurumsal çerçeveye oturtma gayretindeki temel adım, TİKA'nın kurulması olmuştur. 1992'de Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan, sonrasında Başbakanlığa bağlanan ve günümüzde Kültür ve Turizm Bakanlığı çatısı altında bulunan TİKA'nın kurumsal yapısı ve faaliyetleri 2000'lerde çeşitli değişikliklere uğramış, aynı zamanda TDP'de insani diplomasi farklı kurumların katılımını içeren bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. Bu temelden hareketle güncel TDP'nin ana hatları, *Girişimci ve İnsani Dış Politika* yaklaşımı çerçevesinde belirlenmektedir.¹⁴ İnsani Diplomasi kavramı ilk olarak 2013'te TDP ile ilişkilendirilmiş, geçtiğimiz on yıl zarfında karar alıcıların söylemlerinde "insani dış politika" ifadesi içinde kendine yer bulmuştur.¹⁵ 2016 yılında, dünya tarihindeki, insani eyleme yönelik ilk zirve toplantısı; Dünya İnsani Zirvesi (World Humanitarian Summit) adı altında, İstanbul'da toplanmıştır. Zirvede 60 ülkeden liderler ve 173 ülkeden yetkili ve çok sayıda katılımcı yer almıştır.¹⁶ Türkiye'nin 2000'lerde insani diplomasi alanında artan etkinliği, dış yardım sağlayıcıları arasında önde gelen ülkeler arasına girmesi ve özellikle Suriye İç Savaşı nedeniyle yaşanan göçmen akınında gösterdiği insani tutum, Türkiye'nin hem zirveye ev sahibi ülke olmasını sağlamış hem de küresel ölçekte insani politikalarda yönlendirici aktörler arasına girdiğini ortaya koymuştur.

TDP'nin *Çok Boyutlu Dış Politika* yaklaşımı çerçevesinde, TDP'deki yeniliklerle koşut olarak gerek TİKA'nın gerekse farklı kurumların insani diplomasiye katkıları; faaliyetleri ve hedef bölgeleri bakımından artmış ve çeşitlenmiştir.¹⁷ TDP'de insani diplomasi faaliyetlerinin öncelikli hedefi, Türkiye'nin tarihsel, dini, kültürel ve demografik bağlarının olduğu bölgelerde yaşanan çatışmaların çözümü ve insani krizlerin etkilerinin hafifletilmesidir. Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Afrika'yı birleştiren jeopolitik konumunun ülkenin yumuşak güç projeksiyonuna yanıtlanması ve bu bölgelerle gerek tarihsel bağları gerekse güncel siyasi, askeri ve ekonomik ilişkileri; TDP'deki *insani unsurun*

¹¹ Haşimi 2014, 131.

¹² Davutoğlu 2013, 865.

¹³ Tekin 2018, 124.

¹⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı 2023a.

¹⁵ Altunışık 2022, 657.

¹⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı 2016.

¹⁷ Akıllı 2016, 325-328.

öncelikle bu bölgelere yönelik politikalarında yer almasını beraberinde getirmiştir.¹⁸ Halihazırda TDP’de insani diplomasiyi yürüten temel kurumlar, TİKA’nın yanı sıra AFAD, Türk Kızılayı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ve STKlardır.¹⁹ Bununla beraber, faaliyetlerinin amacı ve kapsamı, yalnızca kamu kaynaklarıyla finanse edilmesi, çalışmalarının süreklilik arz edip acil durumlarla sınırlı olmaması ve Türkiye’den ve hedef bölgelerden farklı kurumlar arasında işbirliği projelerinin geliştirilmesi ve uygulanmasında şemsiye kuruluş olması nedeniyle TİKA, Türkiye’nin insani diplomasi faaliyetlerinde anahtar aktör konumundadır. Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, insani diplomasi devletler tarafından nasıl yorumlandığıdır. TİKA’nın Türkiye’nin genel kalkınma yardımlarının ancak küçük bir yüzdesinin sağlayıcısı olduğu düşünüldüğünde, özellikle de karşılıklı ve karşılıksız mali destekler açısından diğer kamu kurumlarının Türkiye’nin kalkınma yardımlarının sağlanmasına, dolayısıyla da TDP perspektifinden insani diplomasiye katkıları göz önünde tutulmalıdır.

Türkiye’nin Latin Amerika ve Karayiplerle İlişkilerinde İnsani Diplomasi Faaliyetleri

a. Türk Dış Politikasında Latin Amerika ve Karayipler

Türkiye’nin LAK ülkeleriyle ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerek bu ülkelerin Avrupa sömürgeci olduğu süreç gerekse bağımsızlıklarının ardından kurulan diplomatik ilişkiler nedeniyle köklü bir tarihsel geçmişe dayanmaktadır. Sömürgecilik döneminde LAK bölgesindeki gelişmeleri Avrupa devletlerinin bölgedeki faaliyetleri ve dünya siyasetini ilgilendiren gelişmeler ekseninde takip eden Osmanlı İmparatorluğu, bu ülkelerin 19. yüzyılda bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından, 1800’lerin ortalarından itibaren diplomatik temaslarda bulunmuştur. Özellikle LAK ülkelerinin yeni kurdukları bağımsız devletlerin küresel sistemde tanınmasını arzu etmeleri ve ihraç ettikleri gıda maddeleri ve hammaddeler için pazar bulma arayışları, bu ülkeleri Osmanlı ile temaslara yönlendirmiş ve ilk ikili anlaşmalar, karşılıklı ticaretin düzenlenmesine yönelik olmuştur.

Yine 19. yüzyılın ortalarında başlayan Osmanlı topraklarından LAK bölgesine göç, tarihsel ilişkilere önemli bir insani boyut kazandırmıştır. Ağırlıklı Levant bölgesinden ve büyük ölçüde imparatorluk içindeki gayrimüslim tebaanın, daha az sayıda da Müslüman Arap ve Türk’ün göçüne dayalı bu hareketlilik, 20. yüzyılın başlarına dek etkisini sürdürmüştür.²⁰ Dönemin koşulları altında vatandaş oldukları ülkeye atıfla *Turco* olarak adlandırılan bu göçmenler, günümüzde LAK genelinde mensupları milyonlarla ifade edilen ve aradan geçen zaman içinde Suriyeli, Lübnanlı, Filistinli, Ermeni vb. şeklinde artık etnik veya coğrafi aidiyete göre tanımlanan diasporalar oluşturmuşlardır. Osmanlı döneminde, ticari ilişkilerin yanında LAK’a göç etmiş tebaanın sorunlarının çözülmesi ve yerleştikleri ülkelerdeki haklarının korunmasına yönelik diplomatik etkinlik, imparatorluğun yıkılması ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle kesintiye uğramıştır. Yine de 1920’lerden itibaren LAK ülkeleri Türkiye Cumhuriyeti’ni tanımışlar ve diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir.

1990’lara dek, coğrafi uzaklık, Soğuk Savaş koşulları, Türkiye’nin bölgeyle ticari ilişkileri artırmayı bir öncelik olarak ele almaması ve dış politikasının büyük ölçüde yakın çevresindeki fırsatlar ve tehditlere odaklanması özel bir LAK politikası geliştirilmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu etkenlere ilaveten hem Türkiye de hem de LAK’ta yaşanan ve büyük benzerlikler gösteren ordunun siyasal hayata müdahalelerinin yanında siyasal istikrarsızlıklar ve ekonomik sorunlar, ilişkilerin yavaş seyretmesine neden olmuştur. 1980’lerden itibaren Türkiye’de ve LAK bölgesinde neredeyse eş zamanlı yaşanan demokrasilerin yeniden tesisi, neoliberal ekonomi politikalarına geçiş ve ardından Soğuk Savaş sonrası dönemin küresel koşullarının açtığı siyasal ve ekonomik etkinlik alanları iki taraf için de dış politikada köklü değişimlere ve küresel ortak arayışlarına yol açmıştır.

1995’te dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Arjantin, Brezilya ve Şili’yi ziyaret ettiği Güney Amerika turu ve 1998’de Dışişleri Bakanlığı tarafından Latin Amerika ve Karayipler Eylem Planı’nın hazırlanması, Türkiye-LAK ilişkilerinde yeni bir dönemin sinyallerini vermiştir. Fakat Türkiye’nin LAK ile yakınlaşmadaki istekliliği ülke içindeki ekonomik ve siyasal sorunlar yüzünden

¹⁸ Tekin 2016, 354-355.

¹⁹ Türkiye’s Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy 2022, 68.

²⁰ Yazar 2020, 500-501.

sekteye uğramıştır. 2003'ten itibaren AK Parti döneminde TDP'nin yeniden yapılanması ve ülkenin Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgesel ve küresel alanda artan siyasi ve ekonomi ağırlığı nedeniyle yükselen güçler arasında yerini alması, LAK'ı da TDP'nin radarına almıştır. Proaktif ve çok boyutlu dış politika yaklaşımı ekseninde Türkiye, yeni roller üstlenmiş ve yeni sorumluluklar almıştır. Avrasya ve Orta Doğu, TDP'deki geleneksel önemini korumakla beraber, dünyanın diğer bölgeleriyle ilişkiler kurmak veya var olanları derinleştirmek çabası önem kazanmıştır. Böylelikle coğrafi uzaklık, ilişkileri mesafeli kılan bir sebep olmaktan çıkmıştır.²¹ Türkiye, geçmişte *çok uzak* olarak nitelendirilen Sahraraltı Afrika'ya ve LAK'a yönelik açılım politikaları geliştirilmiştir. Bu açılımlar karar alıcılar tarafından TDP'nin uluslararası ilişkilere bakışının genişlemesi olarak nitelendirilmektedir.²² Genişleme ekseninde, Dışişleri Bakanlığı tarafından gözden geçirilen 1998 tarihli eylem planının ilanından sekiz yıl sonra, 2006'ta Türkiye'de LAK yılı ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren, bölge ülkelerinin tamamına yakınıyla diplomatik, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesinde büyük ivme sağlanmıştır.

Türkiye-LAK ilişkilerinin 2006 sonrası gelişimine bakıldığında, iki konu dikkat çekmektedir. İlki, bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik dalgalanmalarla karar alıcı değişiklikleri nedeniyle Türkiye ile ilişkilerde iniş çıkışlar yaşanmış olmasına rağmen Türkiye'nin bölgeyle ilişkileri geliştirmek konusunda istikrarlı bir duruş sergilemesidir.²³ Türk diplomatik temsilciliklerinin sayısındaki artış; üst düzey ziyaret sıklıkları, imzalanan ikili ve çok taraflı anlaşmalar ve karşılıklı ticaretin artırılmasına yönelik girişimler,²⁴ Türkiye'nin bu konudaki kararlılığının göstergeleridir. Türkiye aynı dönemde, ikili ülke-ülke ilişkileri kurmakla yetinmemiş, ülke-bölge ilişkilerini geliştirme politikası da takip ederek LAK'taki bölgesel örgütlere gözlemci üye olmuş ve bu örgütlerle özellikle karşılıklı ticareti geliştirmeye yönelik olarak anlaşmalar yapma çabası içinde olmuştur. Siyasal ilişkileri geliştirmek ve ortak sorunlara çözüm önerileri getirmek gayesiyle de parlamentolar arası dostluk grupları kurulmuştur.

İkincisi, Türkiye-LAK ticaretinin ülke-ülke ve ülke-bölge ilişkilerinin gelişimiyle eş zamanlı olarak kayda değer artış göstermesidir. 2000-2011 döneminde Türkiye-LAK ticaret hacmi on kat artış göstererek 885 milyon ABD dolarından 7,2 milyar dolara yükselmiştir. Her ne kadar geleneksel olarak Türkiye, ağırlıklı hammadde ve tarım ürünü ithal ettiği LAK ile ticaretinde açık verse de bölgeye ihracat açısından önemli başarı göstermiştir. Aynı yıllar arasında, Türkiye'nin LAK'a ihracatı yaklaşık on kat artmış ve 261 milyon dolardan 2,2 milyar dolara; LAK bölgesinden ithalatı ise yaklaşık beş kat artarak 624 milyon dolardan 4,9 milyar dolara yükselmiştir.²⁵ Aradan geçen yıllarda bu rakamlar katlanarak artmıştır. Türkiye-LAK ticareti 2020'de 9,6 milyar dolara, 2021'de 12,8 milyar dolara ulaşmıştır. 2022'ye gelindiğinde 15 milyar dolar seviyesine çıkmakla beraber Türkiye açık vermeye devam etmektedir. Halihazırda Türkiye'nin bölgedeki en önemli ticaret ortağı Brezilya olup ticaret hacminin yüksek olduğu diğer ülkeler Meksika, Peru, Şili, Kolombiya ve son yıllarda Venezuela'dır. Günümüzde Türkiye, bölge geneliyle ticaretin artışı ve özellikle Türkiye'ye Latin Amerika'dan yatırım çekme konusunda da gayret göstermektedir.²⁶ Görüldüğü üzere, 2006 sonrasında Türkiye-LAK ilişkilerinin temel sütunlarını; siyasi ilişkiler çerçevesinde kurulan ikili ve çok taraflı ortaklıklar ile ticaret hacminin artırılması oluşturmuştur. Yaşanan yakınlaşma, LAK bölgesiyle insani ve kültürel ilişkileri de geliştirmiş, Türkiye'ye ilgiyi artırmıştır. Bu çerçevede Türkiye, LAK bölgesinde yumuşak gücünü artırmak üzere insani diplomasiyi dini diplomasiye²⁷ yeni dış politika çizgisinin öncelikleri arasında yer alan farklı uygulamalardan yararlanmaya başlamıştır.

b. İnsani Dış Politika Bağlamında Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Faaliyetler

Türkiye'nin LAK politikasında, insani ilişkiler alanında diplomatik temsilciliklerin faaliyetlerinin yanında, TİKA, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Yunus Emre Enstitüleri, Diyanet İşleri Başkanlığı, TRT, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Maarif

²¹ Kuru 2013.

²² Kalın 2015.

²³ Ermağan ve Tekin 2016, 610.

²⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023 b.

²⁵ Levaggi, s. 195.

²⁶ Çetinkaya, 2022; Doğan, 2023.

²⁷ Donelli ve Akıllı 2016, 174.

Vakfi, STKlar ve iş dünyasını temsil eden organizasyonlar başta olmak üzere fakat bunlarla sınırlı olmayan çeşitli kurumlar; Türkiye'nin, Türk dili ve kültürü ile İslamiyet'in tanıtımından acil yardımlara; yatırımlar ve ticari faaliyetlerin artırılmasından ve LAK bölgesinde insani diplomasi faaliyetleri yürütmeye dek çeşitli görevler üstlenmektedirler.²⁸ Bölgeye dair bir sömürgecilik geçmişinin olmaması, Türkiye'nin insani diplomasi faaliyetleri de içerecek biçimde LAK'taki varlığına bölge ülkelerinin olumlu yaklaşımlarına neden olmaktadır.²⁹ TİKA dışındaki kurumların da bölgede insani diplomasi kapsamına dahil edilebilecek faaliyetleri bulunmaktadır. Fakat çoğu zaman LAK bölgesindeki etkinliklere dair kurumsal veriler dağınıktır. Kurumsal internet sitelerinde paylaşılan veya ajanslara düşen faaliyet haberleri ve yer yer dönemsel raporlar aracılığıyla bilgi sahibi olunabilmektedir. Bununla beraber derlenen bilgiler; Türkiye'nin bölgeye yönelik artarak devam eden faaliyetlerinin varlığını ve bunların hedef kitesini ve kapsamını açıklayıcı mahiyettedir. Faaliyet alanlarının insani diplomasiyle doğrudan ilişkili olması ve ilgili kurumların bir kısmının aksine işleyişi gereği bağış kabul etmeyip doğrudan kamu kaynaklarıyla finanse edilmesi nedeniyle doğrudan devlet eliyle yürütülen dış politikayı temsil etmesi bakımından TİKA'nın bölgedeki varlığı özel önem taşımaktadır.

Türkiye'nin kalkınma yardımları açısından bakıldığında, Türkiye Kalkınma Yardımı Raporlarının halihazırda TİKA internet sitesinden erişilebilen 2014-2021 dönemi raporlarında LAK ülkelerine yer verildiği görülmektedir.³⁰ Fakat LAK için açıklanan rakamlar Amerika kıtalarının tamamına ait verilerin içinde olup ne kadarının net olarak LAK'a ayrıldığı bilgisine ulaşılabilmiştir. 2015'te Türkiye'nin LAK ülkelerine sağladığı toplam kalkınma yardımı tutarı 19,01 milyon ABD dolarıdır.³¹ 2016'da bu rakam, 6,51 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.³² 2017'de 10,4 milyon dolara yükselmiştir.³³ 2018'de iki katından fazla artarak 21,28 milyon dolar olmuştur.³⁴ 2019'da 20,7 milyon dolar olan bu rakam³⁵ 2020'de hızla azalarak 4,52 milyon dolara düşmüştür.³⁶ Son olarak 2021'de 19,12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.³⁷ Belirtmek gerekir ki paylaşılan rakamlar yalnızca TİKA'nın harcamalarını değil Türkiye'nin toplam kalkınma yardımlarını temsil etmektedir. LAK'a yönelik insani diplomasi maliyetini de içerecek biçimde Amerikalılar özelinde bakıldığında, sağlanan yardım miktarlarının inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir.

Türkiye'nin LAK ülkelerine yönelik sistematik insani diplomasi faaliyetlerinin ilk adımı, 2006 sonrasında, özellikle de 2012'den itibaren sistematikleştirilen TİKA'nın az sayıda bölge ülkesine yönelik çalışmalarına başlamış, yıllar içinde ortak ülke sayısında ve yürütülen projelerde hızlı bir artış görülmüştür.³⁸ Nitekim resmi söylemde Türkiye'nin LAK'a yönelik insani diplomasi faaliyetlerinin uygulanmasında en önemli rolün TİKA'da olduğu ortaya konmaktadır.³⁹ 2014'te TİKA ve Meksika Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (AMEXCID) arasında işbirliği mutabakatı imzalanmıştır.⁴⁰ Aynı yıl Türkiye'nin LAK bölgesindeki ilk Bölgesel Koordinasyon Ofisi başkent Mexico City'de açılmış, onu 2015'te Kolombiya'nın başkenti Bogota'da açılan ikinci ofis izlemiştir. Fakat TİKA'nın faaliyetleri bu iki ülkeyle sınırlı kalmamış ve Karayiplerin küçük ülkelerinden Brezilya'ya dek yayılmıştır. Kurumsal temsil sahasının da genişlemekte olduğu görülmektedir. Son olarak TİKA, Paraguay'da bir Turizm Ofisi açmıştır.⁴¹ LAK bölgesinin TİKA'nın hedef planlamasındaki yeri yıllar içinde görünürlük kazanmıştır. Günümüzde, LAK bölgesiyle kalkınma iş birliğini geliştirmek, TİKA'nın stratejik

²⁸ Çavuşoğlu 2014.

²⁹ Oğuz 2022.

³⁰ TİKA 2015a, 37.

³¹ TİKA 2016, 28.

³² TİKA 2017, 28-29.

³³ TİKA 2018, 20.

³⁴ TİKA 2019, 28.

³⁵ TİKA 2020b, 31.

³⁶ TİKA 2021a, 33.

³⁷ TİKA 2022b, 29.

³⁸ TİKA 2014.

³⁹ Türkiye's Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy 2022, 74.

⁴⁰ Akıllı, 2016, s. 328.

⁴¹ TİKA 2023b.

planlamasındaki hedefleri arasındadır.⁴² Faaliyetlerin temel hedefiyse bölge ülkelerinin kalkınma süreçlerinin desteklenmesidir. Eğitim ve sağlık bu alanda öncelikli sektörler olarak belirlenmiştir.⁴³

2014-2023 dönemi değerlendirildiğinde; eğitim, sağlık ve ulaşım altyapısının desteklenmesi, dezavantajlı gruplara yardım sağlanması ve gerek düşük gelir gruplarına yönelik olarak iş becerilerinin ve fiziksel koşulların iyileştirilmesi ve bu ülkelerin turizm sektörü başta olmak üzere ekonomik potansiyellerinin ve Türkiye ile ticaret olasılıklarının geliştirilmesi, TİKA'nın LAK bölgesindeki çalışmalarında ön plana çıkmaktadır. Göze çarpan hedef gruplar arasında çocuklar, kadınlar ve azınlıklar kapsamında değerlendirilebilecek yerel veya göçmen Müslüman topluluklar ön plana çıkmaktadır. Genelde faaliyetler okullara, hastanelere, kütüphanelere ve ihtiyaçlı kişilere aynı ve nakdi yardım şeklinde olup kısmen de projelendirme yoluyla mesleki eğitim ve kurumsal kapasite geliştirme yönünde çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin TİKA Meksika' Ofisi'nin açıldığı 2016'dan itibaren gerçekleştirdiği projeler ağırlıklı şehirlerdeki ve kırsal bölgelerdeki kadınlara yönelik çeşitlendirilmiş kurslar aracılığıyla kadınların güçlendirilmesi; kamu görevlileri için eğitim programlarının düzenlenmesi ve hibe şeklinde doğrudan yardımlar olmuştur. Yine 2017'de ülkede meydana gelen depremin ardından Meksika'ya ilk yardım ulaştırılan yabancı kuruluşlar arasında TİKA da yer almıştır.⁴⁴ TİKA'nın bir diğer etkinlik alanı da Meksika'daki Turco göçmenler tarafından 1910'da yaptırılmış olan tarihi saat kulesinin 2010 yılındaki restorasyonu ve LAK'ta Türkiye ve Atatürk ismini taşıyan okullara yapılan yardımlar gibi,⁴⁵ karşılıklı kültürel ve tarihsel ilişkilerin geçmişine verilen önemi gösteren faaliyetlerdir.

Türkiye'nin bölgedeki insani diplomasi faaliyetlerinde görev alan bir diğer kurum olan AFAD, doğal afet ve çatışma koşullarındaki insanlara acil yardım ulaştırmak amacıyla yurtdışındaki çalışmalarında LAK ülkelerinde de görev almaktadır. Bu kapsamda, 2020-2021 döneminde kasırgadan zarar gören Honduras, Guatemala ve Panama'ya ivedi mali yardımda bulunulmuş, sonrasında bu ülkelerden gelen talepler üzerine yeniden mali destek sağlanmıştır. Benzer şekilde volkanik patlamadan etkilenen Karayip ülkesi St Vincent ve Grenadines'e mali yardımda bulunulmuştur. Deprem felaketi yaşayan Haiti'ye ise mali yardımın yanı sıra gıda, tıbbi malzeme ve ihtiyaç malzemesi gönderilmiş, Türkiye'den gönderilen arama-kurtarma ekibi Haiti'deki çalışmalara destek vermiştir. 2022'de ise Brezilya'ya, Bahia eyaletinde yaşanan sel felaketi nedeniyle mali yardım gönderilmiştir.⁴⁶

Ulusal sağlık sisteminin başarılarını küresel alanda yumuşak güç ögesine dönüştürmek isteyen Türkiye, Covid-19 pandemisi sürecinde sağlık diplomasisini dış yardımlara entegre ederek dünyanın farklı ülkelerine destek sağlamıştır. Bu desteklerin hedef profili, Türkiye'nin geleneksel dış yardım alıcılarıyla uyumlu ve seçici biçimde belirlenmiş olmakla beraber, çeşitli LAK ülkeleri de bu kapsama dahil edilmişlerdir.⁴⁷ LAK bölgesini pandemiden ağır biçimde etkilemesi nedeniyle, Türkiye 2020 ve 2021 yıllarında LAK'a sağlık ve insani yardım alanlarında destek sağlamıştır. Sağlık sektörüne yönelik olarak sağlık kuruluşlarının güçlendirilmesi, tıbbi malzeme ve ekipman destekleri TİKA tarafından Kolombiya, Brezilya, Meksika, Haiti, Nikaragua, Guatemala, Peru, Brezilya, Şili, Venezuela, Ekvador, Guyana, Bolivya ve El Salvador'daki çeşitli kuruluşlara ulaştırılmıştır. Yine aynı dönemde bu ülkelerin bir kısmında pandemi sürecinin getirdiği olumsuz ekonomik koşulların etkilerini hafifletmek amacıyla ve Ramazan ayı münasebetiyle Müslüman ve Gayrimüslim topluluklara gıda yardımında bulunulmuştur.⁴⁸

Türkiye-LAK ilişkilerinin gelişiminde insani diplomasiyi kurumsal çerçevede, sürekli ve planlı biçimde yürüten taraf Türkiyedir. Bununla beraber 2006 sonrasında derinleşen siyasi ve insani ilişkiler, LAK'ı Türkiye'ye daha yakın kılmıştır ve 6 Şubat 2022'de gerçekleşen iki büyük depremin meydana getirdiği koşullar bu durumda bir parantez açılmasına neden olmuştur. Bu kez Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu anda LAK ülkeleri yardım elini uzatmıştır. Türkiye'nin uluslararası yardım çağrısı yapmasının ardından, Meksika, Brezilya, El Salvador, Kolombiya, Arjantin, Brezilya, Küba ve Kosta Rika'nın aralarında bulunduğu çok sayıda bölge ülkesi, büyük bir hızla cevap vermişler; yardım ekipleri ve

⁴² TİKA 2023a, 48.

⁴³ TİKA 2023a, 86.

⁴⁴ TİKA 2021b; TİKA 2022a;

⁴⁵ TİKA 2015b; TİKA, 2020a; TİKA 2021c.

⁴⁶ Türkiye's Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy 2022, 146-152.

⁴⁷ Güngör 2021, 341.

⁴⁸ Türkiye's Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy 2022, 103-142.

yardım malzemeleri göndermişlerdir. Aynı tarihlerde yaz mevsimini yaşamakta olan Güney Amerika ülkesi Şili’de benzeri görülmemiş çapta orman yangınlarıyla mücadele edildiği ve LAK’ın acil yardım kapasitesinin bir kısmının bu yangınlarla mücadelede görev aldığı düşünüldüğünde, bölgeden Türkiye’ye yönelen insani yardım daha büyük anlam kazanmaktadır.

Sonuç

TDP’nin değişen düşünsel arka planı ve uygulama alanları çerçevesinde, 2006 sonrası dönemde Türkiye-LAK ilişkileri hem siyasal ve ekonomik hedeflere sahip açılım politikası hem de insani dış politika yaklaşımı çerçevesinde özel ilerleme göstermiştir. TDP’de insani diplomasi öncelikle; ülkenin tarihsel, dini, kültürel, coğrafi ve demografik bağlarının olduğu bölgelere ve küresel ölçekte bakıldığında, acil durumlara ve ağır insani krizlere yöneliktir. TDP’de LAK bölgesinin, çatışma veya doğal afet kaynaklı aciliyet içermeyen koşullarda düzenli faaliyetler çerçevesinde insani diplomasinin alanına dahil edilmesi, 2006 sonrası bölgeyle artan ilişkiler kapsamında şekillenmiş bir yeniliktir. TDP açısından, LAK bölgesine yönelik insani diplomasi faaliyetlerinin özgün bir örnek olduğu görülebilir. Her ne kadar Brezilya’dan El Salvador’a dek çoğu LAK ülkesi geçtiğimiz yıllar içinde Türkiye’ye yönelik kendi bir nevi açılım politikalarını ortaya koymuş olsalar da sürekli ve kurumsallaşmış insani diplomasi bağlamında bir karşılıklıktan ziyade Türkiye’nin bu konudaki girişimleri mevcuttur.

Türkiye’nin LAK’a yönelik insani diplomasi faaliyetlerinde farklı kurumların katkıları bulunmaktadır fakat temel uygulayıcı TİKA’dır. Faaliyetlerin bileşenlerine bakıldığında, Osmanlı ve Türk kültürünü temsil eden yapılar ve kurumlarla, doğal afet mağdurları, dezavantajlı gruplar ve farklı etnik kökenlerden Müslüman azınlıkların hedef kitleler oldukları görülmektedir. 2000’lerde yalnızca Türkiye değil pek çok ülke LAK ile yakınlaşma politikası benimsemiştir ve bu politikalarını yumuşak güç unsurlarıyla besleme eğilimindedirler. Üstelik Osmanlı İmparatorluğu’ndan olduğu gibi, İtalya’dan Rusya’ya, Arap ülkelerinden Japonya’ya dek pek çok ülkeden göçmenler LAK’a gitmişler ve kültürel ve demografik bağların oluşmasına vesile olmuşlardır. Bu bağlar, ilgili ülkelerin LAK politikalarında ve insani diplomasi faaliyetlerinde onlara avantaj sağlamaktadır. Bu nedenle Türkiye’nin bölgedeki insani diplomasi faaliyetlerini tarihsel köklerinden beslenen ihtiyaçlı olanlara yardım etme ve kültürel, dini, demografik yakınlığa sahip olunan toplulukları destekleme doğrultusunda inşa ettiği görülmektedir.

TİKA’nın faaliyetleri için Meksika ve Kolombiya’daki bölge ofisleri önemli olmakla beraber çalışmalar tüm bölgeye yayılmıştır. Bu yaygınlık, bir avantaj olduğu gibi çeşitli açılardan değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Öncelikle LAK; Türkiye gibi orta büyüklükteki güçler olan G20 ülkeleri Brezilya, Meksika, Arjantin gibi ülkelerden küçük Orta Amerika ve Karayip ülkelerine dek farklı siyasal, toplumsal ve ekonomik dinamiklere sahip ülkeleri barındırmaktadır. Türkiye’nin bölgeye kaynak aktarımı mütevazı rakamlarda olsa da kalkınma desteği kapsamına girebilecek eğitim ve sağlık altyapısına yönelik desteklerin dağılımında bölgenin büyük ekonomilerinin de yer aldığı görülmektedir. Bu ülkelere yönelik insani diplomasi girişimlerinin zaman içinde yerini belirli kurumlara aynı veya nakdi bağış ve küçük ölçekli projeler yerine karşılıklı olarak kalkınma deneyimlerinin paylaşılacağı ve kapsamlı kapasite geliştirme hedeflerine yönelik büyük çaplı projelere bırakması, Türkiye’nin de yararına olacaktır. Özellikle Brezilya ve Küba başta olmak üzere teknik işbirliği alanında deneyimli bölge ülkeleriyle bu alanda tecrübe paylaşımı ve ortaklıklara gidilmesi, Türkiye’nin şu aşamada tek taraflı görünen insani yaklaşımını karşılıklı kazanıma dönüştürebilir.

Kaynakça

Akıllı, E. (2016). Türkiye'nin Latin Amerika'ya Uzanan Dost Eli: TİKA, Erman Akıllı (ed.), Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar içinde (s. 325-335), Ankara: Nobel.

Altunışık, M. B. (2022). Humanitarian diplomacy as Turkey's national role conception and performance: evidence from Somalia and Afghanistan. *Southeast European and Black Sea Studies*, 23(3), 657-673. doi: 10.1080/14683857.2022.2131978

Bogatyreva, O. (2022). Humanitarian Diplomacy: Modern Concepts and Approaches. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 92(14), S1349–S1366. doi: 10.1134/S1019331622200047

Çavuşoğlu, M. (2019). Prólogo. Relaciones entre el Imperio Otomano y América Latina a lo largo del siglo XIX içinde (s. v-vi), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Çavuşoğlu, M. (2014, 5 Ocak). Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu'nun VII. Büyükelçiler Konferansının Açılışında Yaptığı Konuşma. Ankara. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-vii_-_buyukelciler-konferansinin-acilisinda-yaptigi-konusma_-5-ocak-2014_-ankara.tr.mfa

Çetinkaya, Z. (2022, 20 Ocak). Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayipler ile ticaret hacmi 2021'de rekor kırdı. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-latin-amerika-ve-karayipler-ile-ticaret-hacmi-2021de-rekor-kirdi/2480229>

Davutoğlu, A. (2013). Turkey's humanitarian diplomacy: objectives, challenges and prospects. *Nationalities Papers*, 41(6), 865-870.

De Lauri, A. (2018). Humanitarian Diplomacy: A New Research Agenda. Bergen: Chr. Michelsen Institute. CMI Brief, 4, <https://www.cmi.no/publications/6536-humanitarian-diplomacy-a-new-research-agenda>

Doğan, S. (2023, 1 Ocak). DEİK Türkiye-Brezilya İş Konseyi Başkanı Deveci, Latin Amerika ile ilişkileri değerlendirdi. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/deik-turkiye-brezilya-is-konseyi-baskani-deveci-latin-amerika-ile-iliskileri-degerlendirdi/2794076>

Donelli, F. ve Akıllı, E. (2016). Reinvention of Turkish Foreign Policy in Latin America: The Cuba Case. *Insight Turkey*. 18(2), 159-179.

Ermağan, İ. ve Tekin, S. (2020). Türk Dış Politikası-Latin Amerika ve Karayipler", Hasan Acar (ed.), Türk Dış Politikası içinde (s. 595-613). Ankara: Nobel.

Güngör, B. (2021). Foreign aid during the COVID-19 pandemic: evidence from Turkey, *Southeast European and Black Sea Studies*, 21(3), 337-352. doi: 10.1080/14683857.2021.1900668

Haşimi, C. (2014). Turkey's Humanitarian Diplomacy and Development Cooperation. *Insight Turkey*. 16(1), 127-145. <https://www.insightturkey.com/file/381/turkeys-humanitarian-diplomacy-and-development-cooperation-winter-2014-vol16-no1>

IFRC (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies), 2017, "Humanitarian Diplomacy Policy", https://www.ifrc.org/sites/default/files/Humanitarian-Diplomacy-Policy_EN.pdf

Kalın, İ. (2015, 14 Şubat). Turkey and Latin America. <https://www.dailysabah.com/columns/ibrahim-kalin/2015/02/14/turkey-and-latin-america>

Koru, N. (2013, 5 Nisan). Dışişleri Bakan Yardımcısı Büyükelçi Sayın Naci Koru'nun Fahri Konsolosluk Toplantısının Açılışında Yaptıkları Konuşma. Ankara. <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakan-yardimcisi-koru-gunumuzde-proaktif-ve-cok-boyutlu-turk-dis-politikasinda-artik-uzak-ya-da-cok-uzak-gibi-tanimlara-yer-yok.tr.mfa>

Levaggi, A. G. (2012). América Latina y Caribe, la última frontera de la "Nueva" Política Exterior de Turquía. Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades, 14 (28), 179-202. <https://www.redalyc.org/pdf/282/28224469010.pdf>

Minear, L. ve H. Smith, H. (eds.) (2007). Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft, Tokyo, Japan: United Nations Press, 2007.

Oğuz, C. U. (2022, 31 Kasım). Turkey and Latin America: New Era of Opportunities. Panorama. <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/10/31/cu/>

Türkiye's Friendly Hand: Humanitarian Diplomacy. (2022). İstanbul: Presidency's Directorate of Communications.

Régnier, P. (2011). The emerging concept of humanitarian diplomacy: identification of a community of practice and prospects for international recognition. Int. Review of the Red Cross, 93 (884), 1211-1237. doi:10.1017/S1816383112000574

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2016). Dünya İnsani Zirvesi 23-24 Mayıs 2016 tarihlerinde İstanbul'da düzenlendi. https://www.mfa.gov.tr/dunya-insani-zirvesi-23_24-mayis-2016-tarihlerinde-istanbul_da-duzenlendi.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023a). Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası. <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023b). Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri. https://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa

Tekin, S. (2016). "Bölgesel Güç Parametreleri Bağlamında Türkiye Dış Yardımları", Erman Akıllı (ed.), Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar içinde (s. 336-358). Ankara: Nobel.

Tekin, S. (2018). A Comparative Analysis on the Role of Cooperation Agencies in Turkish and Brazilian Public Diplomacy. Ariel González Levaggi, Akbota Zholdasbekova, Nilüfer Narlı (eds.). Eurasia-Latin America Strategic Engagement and Comparative Perspectives in Politics and Economics içinde (s. 114-134). Astana: Kultegin.

Şimşir, B. N. (2006). Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 22(64-65-66), 15-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/680774>

TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı). (2014). TİKA Latin Amerika ve Karayiplerde Faaliyetlerini Sürdürüyor. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_latin_amerika_ve_karayiplerde_faaliyetlerini_surduruyor-7159

TİKA. (2015a). Turkish Development Assistance: From Turkey to the World, 2014 Report, Ankara: Turkish Cooperation and Coordination Agency.

TİKA. (2015b). Türkiye'nin 'Latin Amerika Açılımı' Hız Kazandı. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/turkiye_nin_latin_amerika_acilimi_hiz_kazandi-21102

TİKA. (2016). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2015. Ankara: TİKA.

TİKA. (2017). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2016. Ankara: TİKA.

TİKA. (2018). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2017. Ankara: TİKA.

TİKA. (2019). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2018. Ankara: TİKA.

TİKA. (2020a). TİKA'dan Şili'de Mustafa Kemal Atatürk İlköğretim Okulu Öğrencilerine Kovid19 Yardımı. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_sili%27de_mustafa_kemal_ataturk_ilkogretim_okulu_ogrencilerine_kovid19_yardimi-59171

TİKA. (2020b). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2019. Ankara: TİKA

TİKA. (2021a). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2020. Ankara: TİKA

TİKA. (2021b). Türkiye Meksika Dostluk İlişkilerine Katkı Sağlamaya Devam Ediyor. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_turkiye_meksika_dostluk_iliskilerine_katki_saglamaya_devam_ediyor-67752

TİKA. (2021c). TİKA'dan Meksika'daki 'Türkiye İlkokulu'na Destek. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_dan_meksika_daki_turkiye_ilkokulu_na_destek-65443

TİKA. (2022a). Otizm Mesleki Eğitim Merkezi TİKA'nın Destekleriyle Meksika'da Açıldı. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/otizm_mesleki_egitim_merkezi_tika_nin_destekleriyle_meksika%27da_acildi-73002

TİKA. (2022b). Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2021. Ankara: TİKA

TİKA. (2023a). 2022 Yılı İdare Faaliyet Raporu, Ankara: TİKA.

TİKA. (2023b). TİKA established a tourism office in the Historic District of Paraguay. https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_established_a_tourism_office_in_the_historic_district_of_paraguay-76696

Yarar, A. (2020). Meksika'nın Turco Göçmenleri. İsmail Ermağan, Emine Tahsin, Segâh Tekin (eds.), Dünya Siyasetinde Latin Amerika-3 içinde (s. 499-519), Ankara: Nobel.